

UTBILDNING OCH STÖD TILL STÖDPERSONER

**KARTLÄGGNING AV UTBILDNING, FORTBILDNING OCH
UTBILDNINGSMATERIAL FÖR STÖDPERSONER**

Av:

CIVIL RIGHTS DEFENDERS

Stockholm 2021-01-12
(*senast uppdaterad 2021-02-10*)

FÖRORD

I denna rapport presenteras en kartläggning över utbildning, fortbildning och utbildningsmaterial för stödpersoner.

Syftet med kartläggningen är att identifiera vilken utbildning och löpande stöd som erbjuds stödpersoner samt visa på likheter och olikheter i dessa. Syftet är även att kunna analysera utbildningsinsatsernas effekter på rollen som stödperson. Vid sidan av denna kartläggning av utbildningar och utbildningsmaterial genomförs även fokusgrupper och djupintervjuer med såväl stödpersoner som intagna personer i tvångsvård. Underlaget kan därför sättas i relation till enskildas och samarbetsorganisationernas erfarenheter av det praktiska stöd intagne får av stödpersonerna.

Denna kartläggning är genomförd av Civil Rights Defenders och ingår som en del i projektet *Tvångsvårdad men inte utan rättigheter* som finansieras av Allmänna Arvsfonden. Arbetet bedrivs av Civil Rights Defenders tillsammans med ett flertal expertorganisationer, med huvudsakligt syfte att uppmärksamma människorättssituationen inom svensk tvångsvård och stärka enskildas rättigheter samt bidra till att intagna får bästa möjliga stöd.

Denna kartläggning är begränsad till sådant som erbjuds stödpersoner verksamma inom psykiatrisk och rättspsykiatrisk tvångsvård i Sverige. Under 2021 kommer Civil Rights Defenders inleda ett arbete för att lyfta situationen för personer inom smittskyddstvångsvården och stödpersoner verksamma där.

Inom ramen för projektet *Tvångsvårdad men inte utan rättigheter* kartläggs inte enbart utbildning och stöd till stödpersoner utan även för personliga ombud och kontaktpersoner. Skälet till detta är att personer med psykisk ohälsa kan ha flera stödjande aktörer runt sig och att projektet vill få en helhetsbild över det stöd som erbjuds samt hur de stödjande aktörerna liksom enskilda individer som befinner sig i eller har erfarenhet av tvångsvård upplever stödet.

De organisationer som ingår i projektets expertgrupp är Autism- och Aspergerförbundet, Funktionsrätt Sverige, Nationell Samverkan för Psykisk Hälsa (NSPH), SCHEDO, Riksförbundet Attention, Riksförbundet för Frivilliga Samhällsarbetare (RFS) och Riksförbundet för Social och Mental Hälsa (RSMH).

Civil Rights Defenders vill tacka landets patientnämnder som varit behjälpliga med att inkomma med information om stödpersonsverksamheten och synpunkter kring tidigare arbetsmaterial av den genomförda kartläggningen.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Sammanfattning	5
2. Kartläggningens syfte, genomförande och disposition	7
2.1 Bakgrund	7
2.2 Syfte och frågeställningar	8
2.3 Metod och disposition	8
3. Mänskliga rättigheter	9
4. Nationell handbok för stödpersonsverksamhet	10
5. Stöd och utbildning från patientnämnderna	11
5.1 Redovisning per Patientnämnd	11
Blekinge Patientnämnd	11
Dalarna Patientnämnd	12
Gotland Patientnämnd	12
Gävleborg Patientnämnd	13
Halland Patientnämnd	14
Jämtland Patientnämnd	14
Jönköping Patientnämnd	15
Kalmar Patientnämnd	16
Kronoberg Patientnämnd	17
Norrbotten Patientnämnd	17
Skåne Patientnämnd	18
Stockholm Patientnämnd	18
Södermanland Patientnämnd	19
Uppsala Patientnämnd	19
Värmland Patientnämnd	19
Västerbotten Patientnämnd	19
Västmanland Patientnämnd	19
Västernorrland Patientnämnd	20
Västra Götaland Patientnämnd	21

Örebro Patientnämnd	21
Östergötland Patientnämnd	22
5.2 Sammanfattande kommentarer gällande utbildning och löpande stöd	23
Grundutbildning för stödpersoner.....	23
Fortbildning.....	23
5.3 Utbildningsmaterial för stödpersoner	24
6. Stödpersoners förordnande och roll	27
6.1 Patientnämnders reflektioner gällande stödpersonsförordnandet	27
6.2 Synpunkter från Stödpersoner.....	27
6.3 Synpunkter från personer inom Rättspsykiatrisk tvångsvård	32
6.4 Synpunkter från personer inom Psykiatrisk tvångsvård	34
6.4 Nya utmaningar med anledning av Coronapandemin	35
7. Sammanfattande slutsatser och förslag	36
Källförteckning	39
Bilaga: Antal stödpersoner	41

1. SAMMANFATTNING

Den som blir tvångsvårdad enligt lag (1991:28) om psykiatrisk vård (LPT), lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV) eller smittskyddslagen (2004:168) har rätt till en stödperson. Det är patientnämnderna som förmedlar stödpersonsuppdragen och utser stödpersoner samt står för den grundläggande utbildningen. Idag handhas utbildningar för stödpersoner regionalt och antalet stödpersoner och uppdrag varierar i olika delar av landet. Det går inte att ge en exakt siffra över hur många stödpersoner det finns, men av de underlag projektet erhållit från patientnämnder kan antalet stödpersoner uppgå till 600 stycken. Patientnämndernas varierande storlekar gör att verksamheterna kan se olika ut och anpassas efter behov.

Kartläggningen visar att variationer förekommer när det gäller såväl krav på och innehåll i grundutbildning, fortbildning och stöd som ges stödpersoner. Något som är en naturlig konsekvens av att respektive patientnämnd ansvarar för sin egen verksamhet. De vanligaste formerna för vidareutbildning eller fortbildningsinsatser som framgår av underlaget från patientnämnderna är utbildningsdagar, föreläsningar och tillfällen för erfarenhetsutbyten. Det saknas generellt uppgifter från patientnämnderna över hur många stödpersoner som deltar i frivilliga fortbildningsinsatser. Material som rör grundutbildning, information och stöd som ges stödpersoner från patientnämnderna innehåller vanligtvis bland annat grundläggande information om stödpersonsuppdraget och information om tystnadsplikt.

Nationellt arbetar patientnämnderna tillsammans för att utveckla arbetet och år 2018 uppdaterades den nationella handboken för stödpersonsverksamhet. Handboken innehåller vägledning för stödpersonsverksamheten, men utgör i sig inget utbildningsmaterial. Det förefaller dock som om flertalet patientnämnder tagit hänsyn till handbokens tips och rekommendationer.

Det finns utbildningsmaterial till vilka nämnd handbok hänvisar till, för vilka redogörs under avsnitt 5.3. Dessa material förefaller dock inte användas i särskild stor utsträckning av Patientnämnderna. Kartläggningen visar istället att de enskilda patientnämnderna utvecklar sitt eget utbildningsmaterial.

Detta är i sig inte heller anmärkningsvärt eftersom det av den nationella handboken framgår att för stödpersonsverksamheten har patientnämnderna ett ansvar att säkerställa en grundkompetens hos stödpersoner, så att patienten får bästa möjliga insats. Sammanfattningsvis kan konstateras att det finns oftast goda möjligheter, men ingen självklarhet att samtliga stödpersoner erhållit den utbildning som rekommenderas av patientnämndernas nätverk. Det har inte framförts någon direkt kritik mot att det är de enskilda patientnämnderna som ska ta fram den grundutbildning, fortbildning eller det utbildningsmaterial som behövs, men ett exempel som framkommit på arbete kring stödpersoners utbildning är Stockholm

Patientnämnd som under 2020 inledde ett arbete för att utveckla en webbaserad grundutbildning för stödpersoner. Av kartläggningen framgår att flera andra patientnämnder önskar kunna erbjuda sina stödpersoner den webbutbildning som Stockholms Patientnämnd nu arbetar med vilket öppnar upp för om en diskussion om det finns behov av att harmonisera utbildningsmaterial och grundutbildningens innehåll över landet.

Det förefaller inte ske några etablerade utbildningar för stödpersoner om intagnas mänskliga rättigheter, men det finns exempel på utbildningar där information ges om tvångsvårdslagstiftningen, dess gränser och kring innebörden av tvångsåtgärder som kan utvecklas för att stödpersoner ska ges möjlighet att bättre förstå innebörden av mänskliga rättigheter inom tvångsvården.

2. KARTLÄGGNINGENS SYFTE, GENOMFÖRANDE OCH DISPOSITION

2.1 BAKGRUND

I Sverige vårdas varje år cirka 12 000 personer inom sluten tvångsvård genom lag (1991:1128) om psykiatrisk vård (LPT). Under 2018 vårdades ungefär 1 800 personer inom sluten rättspsykiatrisk vård genom lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV).¹ Att vara intagen i sluten tvångsvård kan bidra till att enskilda lättare får den vård denne behöver, men innebär samtidigt en särskild utsatthet. Personer som vårdas inom sluten tvångsvård i Sverige har i olika utsträckningar rätt eller tillgång till olika typer av stödjande aktörer.

Intagna personer i tvångsvård enligt LPT, LRV eller som befinner sig inom Smittskyddstvångsvård har rätt till stödperson. Möjligheten att få en stödperson är en lagstadgad rättighet. Att ha en stödperson är frivilligt och utses endast om den som är intagen i tvångsvård önskar detta. Stödpersonen är en medmänniska som är intresserad av att stödja personer i tvångsvård. Det kan handla om att vara med vid vårdplanering, hjälpa personen att vidga det sociala nätverket och hjälpa till med myndighetskontakter. Stödpersonen har tystnadsplikt och har enligt lag rätt att vara med vid förhandling i Förvaltningsrätten om personen i tvångsvård vill det.

Stödpersonsuppdraget omfattar inte att ha ett vårdansvar, vara juridiskt ombud eller ansvara för patientens ekonomi. Det innefattar inte heller att samtidigt ha flera uppdrag, till exempel vara kontaktperson, god man eller förvaltare åt samma patient.² Stödpersonen utses av en patientnämnd.³ Det är patientnämnden i respektive region som förmedlar stödpersonsuppdragen efter begäran från den som är intagen i tvångsvård eller efter anmälan från den sjukvårdsinrättning där denne är intagen.

För att intagna personer i tvångsvård ska kunna erbjudas det stöd de behöver finns det ett behov av att få ökad förståelse över stödpersonernas roll, hur den fungerar men även hur den som är intagen i tvångsvård upplever stödet och om stödet och rollen kan stärkas i förhållande till intagnas behov. Civil Rights Defenders har därför, under 2020, genomfört djupintervjuer med stödpersoner och intagna för att ta reda på hur de ser på vilka behov av stöd som finns. En viktig del i detta är också att se till den utbildning, fortbildning och material som erbjuds stödperson runt omkring i

---

¹ Socialstyrelsen, <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/statistik/statistikammen/psykiatrisk-tvangsvard/>.

² Nationell handbok för stödpersonsverksamhet, 2018:4.

³ 30 § 4 st lag 1991:1128 om psykiatrisk tvångsvård.

landet, för att likheter och olikheter ska kunna sättas i relation till intagna personers och patientorganisationers erfarenheter.

2.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Huvudsakliga frågeformuleringar för kartläggningen är:

- Hur många stödpersoner finns?
- Hur många stödpersoner ges grundutbildning?
- Hur många stödpersoner deltar i frivilliga vidareutbildningar?
- Vilken utbildning ges? Vad innehåller utbildningen?
- Vilket skriftligt material eller annat material, t.ex. film, får stödpersoner och vad innehåller det?
- Utbildningens och stödets effekt för rollen.

2.3 METOD OCH DISPOSITION

I kartläggningen har vi fokuserat på vilken utbildning, fortbildning och stöd som erbjuds stödpersoner runt omkring i landet. Kartläggningen är baserat på underlag i årsrapport, verksamhetsberättelser och annat material från Sveriges 21 patientnämnder mellan 2017 och 2020. Tidigare arbetsmaterial av rapporten har delats till patientnämnderna som har haft möjlighet att inkomma med ytterligare information och kommentarer.

Till underlag används dessutom den nationella handbok för stödpersonsverksamheten som uppdaterades år 2018 av Patientnämndernas nationella tjänstmannanätverk. Den nationella handboken redogörs för i kapitel 4. I kapitel 5 presenteras det underlag, information och synpunkter från landets patientnämnder som rör deras respektive stödpersonsverksamhet. I kapitlet redovisas även några sammanfattande kommentarer utifrån kartläggningen. Med anledning av att patientnämnderna varierande storlek på region och stödpersonsverksamhet är det stundtals svårt att dra generella slutsatser och rekommendationer som gäller för samtliga patientnämnder. Av detta skäl lyfter vi fram gemensamma nämndare för olika verksamheterna samt, i den mån det varit möjligt, peka på skillnader i fråga om storlek och resurser beroende på vilken region det handlar om.

Utöver de huvudsakliga frågeformuleringarna kommenterar några patientnämnder eventuella orsaker till minskning av stödpersonsuppdrag. Detta redogörs i kapitel 6. I samma kapitel har vi infogat sammanfattningar av den workshop som CRD och RFS genomförde den 25 september 2020 för stödpersoner kring hur de ser på sin roll och det stöd och den utbildning som erbjuds. I kapitel 6 redovisas även resultat från djupintervjuer med personer intagna i Rättspsykiatrisk tvångsvård respektive Psykiatrisk tvångsvård.

3. MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Utgångspunkten för mänskliga rättigheter är att var och en, det vill säga varje person, ska garanteras grundläggande rättigheter och friheter. Inom tvångsvård finns olika benämningar som används vid hänvisningar till enskilda individer. I lagtext förekommer benämningen "patient", som är en vanlig benämning inom vården, men även hänvisningar till "den som ges [tvångs]vård".⁴ Bland stödjande aktörer kan begrepp såsom "klient" eller "brukare" användas.

I denna rapport används begreppet personer eftersom personer som befinner sig inom tvångsvård ska ha samtliga rättigheter tillgodosedda. Personer kan vara intagna i tvångsvård eller nyligen utskrivna. Därför används benämningen "intagna" för att förtydliga när det syftar på intagna personer i tvångsvård.

Mänskliga rättigheter utgår från internationella överenskommelser där stora delar finns inskrivet i svensk lag, men när svensk rätt tolkas måste man tolka de i förhållande till internationell rätt. I kartläggningen har det beaktats i vilken utsträckning information ges om vilka mänskliga rättigheter som aktualiseras inom ramen för tvångsvården och vilken utbildning som erbjuds stödpersoner i förhållande till detta.

Tvångsvård aktualiserar flera fundamentala rättigheter, såsom rätten till frihet, förbudet mot tortyr och andra former av förnedrande och inhuman behandling, skyddet för privatliv samt rättigheter relaterade till information och processuella rättigheter. Vårdens befogenhet att t.ex. genomföra kroppsvisitationer, isolera, eller begränsa möjligheter att använda elektronisk utrustning och möjligheter att vistas utanför institutionen ska vara proportionerliga till syftet med tvångsåtgärden. Intagna ska inte utsättas för diskriminering och ska ges möjligheter till inflytande i vården.

---

⁴ Se t.ex. 3 a och 3 b §§ lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV).

4. NATIONELL HANDBOK FÖR STÖDPERSONSVERKSAMHET

I detta kapitel beskrivs den nationella handboken för stödpersonsverksamheten som tagits fram av Patientnämndernas nationella tjänstemannanätverk. Idag ansvarar respektive patientnämnd för utbildning av stödpersoner. Bland landets patientnämnder pågår dock ett gemensamt arbete rörande stödpersonsverksamheten och under 2018 uppdaterades handboken av Patientnämndernas nationella tjänstemannanätverk.

Enligt den nationella handboken för stödpersonsverksamheten har patientnämnderna ett ansvar att säkerställa en grundkompetens hos stödpersoner, så att patienten får bästa möjliga insats. Grundläggande information ska ges vid intervjutillfället och ska omfatta bland annat fördjupad information om uppdraget där personen får kännedom om uppdraget, förhållningssätt, etik och värdegrunder samt gällande lagar. Information ska även ges om innebörden av tystnadsplikt och sekretess.⁵

Av handboken framgår att när stödperson åtar sig det första uppdraget är det rimligt att denne, om inte kunskap redan finns, får en introduktion/grundutbildning till stödpersonsuppdraget. En sådan utbildning kan exempelvis innehålla fakta om patientnämnden och vad uppdraget innebär, rollfördelning och vad som förväntas av de olika parterna. Innebörden av tystnadsplikt och sekretess bör upprepas vid sådant tillfälle.

Enligt den nationella handboken för stödpersonsverksamheten kan stödpersoner ges fortbildning och handledning. Fortbildning avses ske genom handledning, erfarenhetsutbyten och föreläsningar inom området. Det kan exempelvis handla om beroendeproblematik, psykisk ohälsa, etik och bemötandefrågor. Av handboken framgår att handledning är ytterligare en form av stödjande insats.

Enligt den nationella handboken för stödpersonsverksamheten behöver varje patientnämnd upprätta lokala rutiner för hur arbetet ska bedrivas. Det innefattar att skapa de dokument som behövs för ändamålet. Förslag på informations- och utbildningsmaterial med mera finns enligt handboken tillgängligt på samarbetsforum, webbplatsen för Sveriges Kommuner och Regioner (SKR). Handledning kan ges av patientnämnderna men även av Riksförbundet för frivilliga samhällsarbete (RFS) lokala föreningar.

---

⁵ Nationell handbok för stödpersonsverksamhet (fastställd 2018-10-02), sid. 5.

5. STÖD OCH UTBILDNING FRÅN PATIENTNÄMNDERNA

5.1 REDOVISNING PER PATIENTNÄMND

Civil Rights Defenders har gått igenom årliga rapporter och verksamhetsberättelser mellan åren 2017–2020 från landets patientnämnder. Därutöver har patientnämnderna givits möjlighet att inkomma med ytterliga kommentarer och erfarenheter kring respektive stödpersonsverksamhet. I detta avsnitt presenteras resultatet från de 21 olika patientnämnderna i landet.

Blekinge Patientnämnd

Patientnämnden i Blekinge uppgav år 2017 att regionen var den enda i Sverige som inte erbjöd stödpersoner enligt gällande lag samt hade svårt att tillsätta stödpersoner när intagna önskat en stödperson.⁶ Patientnämnden uppgav även att de har haft ytterst få förfrågningar om stödpersoner och även saknat personer som vill åta sig uppdraget som stödperson. Patientnämndens förvaltning har därefter fört samtal med psykiatrin och kommit att utarbeta riktlinjer och rutiner och har numera en fungerande stödpersonsverksamhet samt arbetar kontinuerligt i samverkan med psykiatrin och besöker verksamheterna. Under 2019 hade Patientnämnden 11 stycken stödpersonsförordnanden.

Stödpersonerna i Blekinge ges en introduktion när de rekryteras med information om uppdraget, etik och förhållningssätt, tystnadsplikt, rutiner kring uppdraget och verksamheterna. I samband med varje förordnande påminner Patientnämnden om vad som förväntas av stödpersonen och om uppdragets innebörd och kring tystnadsplikten.

Två gånger om året anordnas en träff för stödpersonerna där det ges möjlighet till samtal och erfarenhetsutbyten. Olika föreläsare bjuds in till dessa träffar, exempelvis personer från verksamheten och läkare som berättar om vad tvångsvården innebär, vilka lagar som aktualiseras, vilka sjukdomstillstånd man kan stöta på och vad dessa innebär. Stödpersonerna får komma med önskemål om föreläsningar eller områden de vill lära sig mer om.

Under pågående uppdrag har patientnämnden kontinuerlig kontakt med stödperson och verksamheten och stämmer av hur uppdraget fortlöper. Efter avslutat uppdrag får stödperson fylla i en utvärdering kring hur de tycker att kontakterna med vården och

---

⁶ Patientnämnden Blekinge, Dokumentnummer 2017/00029–2 (2017-01-10).

med Patientnämnden fungerat och om de har några andra funderingar eller förslag till utveckling.

I mailkontakt uppger Patientnämnden att de framöver hoppas kunna ansluta till den webbutbildning för stödpersoner som region Stockholm håller på att ta fram.

Dalarna Patientnämnd

Under 2019 hade patientnämnden i Dalarna 54 stödpersoner att tillgå och totalt 84 stödpersonsförordnanden. Patientnämnden i Dalarna anordnar årligen gemensamma utbildningsdagar med olika teman tillsammans med Gävleborg Patientnämnd. Dalarna patientnämnd uppger i mailkontakt att ungefär hälften av deras stödpersoner brukar delta vid dessa tillfällen.

Utöver de gemensamma utbildningsdagarna anordnar Dalarna patientnämnd stödpersonsträffar ca 2 gånger per termin med olika teman, där omkring hälften av stödpersonerna uppges delta. Handläggare för stödpersonsverksamheten finns även som stöd och coach för stödpersonerna individuellt.

Dalarna patientnämnd har foldrar som riktar sig till patienter som har rätt till stödperson. Patientnämnden uppger även i mailkontakt att de har foldrar med information till stödpersonerna om bland annat vad det innebär att vara stödperson. Dalarna patientnämnd hänvisar i mailkontakt att det pågår ett gemensamt arbete bland alla patientnämnder med att ta fram ett gemensamt material för stödpersonsverksamheten. Dalarna Patientnämnd uppger att en gemensam webbaserad utbildning för samtliga patientnämnder i Sverige kan komma att underlätta och bidra till en gemensam utbildning för alla stödpersoner.

Gotland Patientnämnd

Patientnämnden på Gotland har en mycket liten stödpersonsverksamhet med ett fåtal förordnanden per år. I maj 2020 hade Gotland Patientnämnd tillgång till 7 stödpersoner.

I mailkontakt uppger Patientnämnden att de som varit stödpersoner en längre tid har fått grundutbildning tidigare, medan de som är nya får introduktionsutbildning av kanslipersonalen. I mars 2019 genomförde Region Gotland tillsammans med Länsstyrelsen en utbildning i FN:s konvention om mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Patientnämnden planerade att genomföra en satsning på stödpersonsverksamheten under 2020, genom att inledningsvis göra en informationssatsning till psykiatrin, men detta kom att försenas med anledning av den pågående coronapandemin.

Patientnämnden har ett informationsmaterial till den som vill ha, respektive den som vill bli stödperson. Av informationsmaterialet till den som vill ha stödpersoner framgår att det är en rättighet för tvångsvårdade personer inom LRV, LPT och smittskyddslagen att få en stödperson under tiden tvångsvården pågår. I materialet framgår också att den som är tvångsvårdad har rätt att överklaga beslut om tvångsvård hos Förvaltningsrätten, rätt till ett offentligt biträde vid förhandling i domstol samt rätt att få stödperson utsedd och förordnad genom Patientnämnden. För att få en stödperson förklaras att den som vill ha stödperson kan prata med personal inom vården eller direkt vända sig till Patientnämnden med en ansökan om stödperson.

Informationsmaterialet till stödpersoner beskriver rätten till stödperson, vad uppdraget innebär och vem som kan bli stödperson. För att bli stödperson krävs inte någon särskild utbildning, förutom den som patientnämndens kansli ger.

Gävleborg Patientnämnd

Under 2018 hade Gävleborg Patientnämnd 14 stödpersoner. Efter ett förändrat arbetssätt under 2017 har antalet inkomna ansökningar om stödperson till patientnämnden minskat. Gävleborg patientnämnd uppger att vården enbart skickar ansökningar när patienten önskar stödperson, om behov finns eller om patienten ska upp i Förvaltningsrätten. Tidigare ska vården ha skickat ansökningar om stödperson till alla patienter som blivit tvångsvårdade, utan att fylla i om de önskar stödperson eller inte.⁷

Gävleborg patientnämnd uppger i mailkontakt att patientnämnden tillsammans med verksamhetschef för psykiatrin ansett att det inte var relevant för patientnämnden att ta del av uppgifter på alla som tvångsvårdas. Det genererade ett stort inflöde av ansökningar innehållande personuppgifter på alla patienter som tvångsvårdas. I de flesta fall när patientnämnden sedan kontaktade vården för att fråga om patienten ville ha eller hade behov av stödperson så visade det sig att tvångsvården redan avslutats eller att patienterna varit för sjuka för att kunna ha stödperson. Därtill framhäver patientnämnden i kontakten att det är vården som är skyldig att upplysa och fråga patienterna om de önskar stödperson. Det har lett till att patientnämnden numera enbart får de ansökningar som är aktuella, det vill säga rörande patienter som fortfarande vårdas, är tillfrågande och som önskar få stödperson.

Gävleborg Patientnämnd anordnar som nämnt ovan tillsammans med Dalarna Patientnämnd gemensamma utbildningsdagar för stödpersoner. Gävleborg

---

⁷ Gävleborg Patientnämnd, Verksamhetsberättelse 2017, sid. 9.

patientnämnd rapporterar att fyra stödpersoner deltagit i gemensamma utbildningsdagar år 2018.

Patientnämnden har provat flera varianter av utbildningsalternativ där exempelvis stödpersoner har bjudits in till kvällsföreläsningar. I mailkontakt uppger patientnämnden att enbart två-tre stödpersoner deltagit och i vissa fall har ingen stödperson anmält sig. Vid förfrågan till stödpersoner om vad de önskar avseende innehåll och i vilken form utbildningen bör ges är det sällan stödpersonerna återkommer med respons.

Gävleborg patientnämnd uppger i mailkontakt att stödpersonerna vid en utbildningshelg gemensamt med Dalarna och Jämtland patientnämnder arbetade deltagande stödpersoner fram tips och råd till stödpersoner utifrån sina egna erfarenheter. Detta resulterade i en tryckt broschyr som nya stödpersoner nu får ta del av. Av detta material framgår tips och råd till nya stödpersoner kring hur första mötet/besöket kan inledas och kring vad de kan prata om, tips på aktiviteter och sådant som bör undvikas. Där framgår också vad som är viktigt att tänka på när patienten meddelas kring uppdragets upphörande.

Ansvariga handläggare vid Gävleborg patientnämnd för stödpersonverksamheten deltar på utbildning för stödpersoner. Stödpersonsansvarig och medarbetare deltar i nationella tjänstemannakonferenser.

Halland Patientnämnd

Under 2018 hade Halland Patientnämnd 16 stycken stödpersonsförordnanden. Halland patientnämnd uppger att förordnanden av stödpersoner minskade i antal under 2018 och att de flesta uppdragen har varit kortvariga. Från patientnämndens sida uppges detta kunna bero på att ett minskat behov till följd av att färre patienter har behandlats under tvångsvård. En annan reflektion som patientnämnden uttrycker är att det skulle kunna finnas ett ökat behov av information från Patientnämnden till vården och/eller från vården till patienten om dennes möjlighet att få en stödperson, då personen behandlas under tvångsvård.

Halland patientnämnd anordnade under 2018 en utbildning för stödpersoner i syfte att utbyta information och utbildning, där vice ordförande och kansliets personal deltog. Stödpersonsansvarig och medarbetare uppges delta i nationella tjänstemannakonferenser.

Jämtland Patientnämnd

Under 2018 hade Jämtland patientnämnd 22 stycken stödpersonsförordnanden och nyrekryterade 8 stycken stödpersoner. Jämtland patientnämnd uppger att tänkbara orsaker till minskning av stödpersonsuppdrag kan bero på brister i om, hur, när och i

vilken omfattning patienter som tvångsvårdas får information om rätten till stödperson. Patientnämnden uppger även se ett behov av att utföra mer omfattande informationsinsatser till chefer och medarbetare inom område psykiatri avseende patientnämndens uppdrag kring stödpersonens verksamhet och patienters lagstadgade rätt till stödperson vid tvångsvård.

Jämtland patientnämnd har under 2018 arrangerat två interna utbildningar för stödpersoner. Stödpersonerna har också erbjudits att delta vid föreläsningar och konferenser som arrangerats av patientnämnderna eller externa organisationer. Tillsammans med Gävleborg och Dalarnas patientnämnder deltog stödpersoner från Jämtland patientnämnd vid utbildningshelg med att samla ihop tips och råd till stödpersoner (se ovan).

Jämtland patientnämnd har en folder som handlar om rätten till stödperson vid tvångsvård. Där beskrivs att personer inom LPT och LRV har rätt till en stödperson under tiden tvångsvården pågår och fyra veckor därefter. En stödperson beskrivs utgöra ett medmänskligt stöd som stöttar i sociala och personliga frågor som kan följa med den intagne till förvaltningsrätten. Där framgår även att det är den intagne som avgör om en stödperson ska utses och att personalen på avdelningen hjälper till med kontakten till patientnämnden som utser stödpersoner.

Jönköping Patientnämnd

Jönköping patientnämnd hade under år 2018 tillgång till 8 stödpersoner och förmedlade 21 stycken stödpersonsförordnaden. Stödpersonen fyller enligt Patientnämnden en funktion dels i att patienten får kontakt med en person ute i samhället fristående från vården, dels får samhället genom stödpersonen inblick i hur tvångsvården fungerar. Patientnämnden uppger i sin årsrapport över 2019 att chefsöverläkaren inom psykiatri beslutar om tvångsvård och ansvarar för att patienten får information om sin rätt till stödperson.

De flesta patienter som har haft stödperson inom Jönköping patientnämnd har vårdats genom rättspsykiatrisk vård enligt LRV. Patientnämnden uppger att de patienter som med psykiatrisk vård enligt LPT generellt sett har kortare vårdtid och i många av de fallen hinner inte någon stödperson utses. Dessa patienter som vårdas enligt LPT kan också enligt patientnämnden ha andra behov av stöd i det akuta skedet som prioriteras i stället.⁸

---

⁸ Jönköping Patientnämnd, Årsrapport för patientnämnden 2019, sid. 10.

Jönköping patientnämnd har under 2018 och 2019 anordnat föreläsningar som har handlat om bland annat missbruks- och beroendeproblematik, utmanande beteenden och hur livet för patienterna var före psykiatrireformen år 1995 och hur det blev efter.

Av Jönköping patientnämnd anordnas erfarenhetscafé i syfte att utbyta erfarenheter mellan personer med erfarenhet av frivilligarbete, bland andra stödpersoner, kontaktpersoner och gode män. Vid tillfället år 2018 deltog ett 50-tal personer, varav fem stödpersoner. År 2019 deltog fyra stödpersoner i en föreläsning och fyra stödpersoner vid ett erfarenhetscafé. Patientnämnden samarbetar med Södra Vätterbygdens Frivilliga Samhällsarbetare i syfte att skapa och bibehålla kontakter med frivilliga samhällsarbetare, innefattat när det rör stödpersonsuppdrag.

Region Jönköping har tagit fram ett utbildningsmaterial för stödpersoner som omfattar bland annat en genomgång av den psykiatriska respektive rättspsykiatriska tvångsvårdslagstiftningens historia i korthet (detta framgår av Kalmar årsrapport, som använder materialet i sin introduktionsutbildning). I det materialet redogörs även för bestämmelserna i lag om psykiatrisk tvångsvård, innefattande bland annat förutsättningarna för tvångsvård, innebörden av tvångsåtgärder och patientens möjlighet att överklaga beslut.

Kalmar Patientnämnd

Kalmar patientnämnd har 19 stödpersoner och 12 pågående uppdrag (maj 2020). De flesta stödpersoner ger stöd till enskilda inom LRV och uppdragen pågår under längre perioder, i jämförelse med LPT-uppdragen.

Kalmar patientnämnd anordnar erfarenhetsutbyten i form av stödpersonsträffar som sker årligen vid två tillfällen, där stödpersonerna bjuds in till utbildning, information och dialog. Från patientnämndens sida uppges det vara önskvärt att alla stödperson kommer och det är i genomsnitt omkring hälften av stödpersonerna som närvarar. Kalmar patientnämnd uppger i mailkontakt att de är svårt att ställa krav på uppdragen eftersom de bygger på frivilliga intresserade människor.

Kalmar patientnämnd använder ett skriftligt material som lämnas vid en intervju eller informationsträff med nya stödpersoner och som är framtaget av Region Jönköping (se ovan). Kalmar patientnämnd använder även ett skriftligt utbildningsmaterial som beskriver de vanligaste psykiatriska sjukdomarna.

Kalmar patientnämnd har tagit fram skriftligt material och en powerpointpresentation om vad det innebär att vara stödperson till en tvångsvårdad patient inom psykiatrin. Där beskrivs bland annat vad som är viktigt att tänka på som stödperson, patientnämndens åtagande samt vårens ansvar. Patientnämnden har även ett skriftligt material som beskriver innebörden av tystnadsplikten.

Kalmar patientnämnd uppger i mailkontakt att nämnden har ett utbildningsmaterial som täcker in det som patientnämnden anser utgöra det viktiga när någon vill bli stödperson, men att de är intresserade av ett nationellt standardiserat material, vilket skulle kvalitetssäkra patientnämndens insatser.

Kronoberg Patientnämnd

I april 2020 hade Kronoberg Patientnämnd 25 stödpersoner och 56 stödpersonsförordnanden. Kronoberg patientnämnd uppger i mailkontakt att det är svårt att rekrytera stödpersoner och att många patienter idag önskar få en stödperson som talar dennes eget modersmål. Patientnämnden uppger också att det är svårare för stödpersonerna att få till möten med sin patient då säkerhetsrutiner gör att det kan bli begränsade tider för möten. I Kronoberg är det nästan bara patienter inom LRV som har stödperson.

Kronoberg patientnämnd anordnade under 2017 fortbildning för stödpersoner vid 2 tillfällen. På region Kronobergs webbplats finns kortfattad information om stödpersonsuppdraget och där framgår att stödpersoner får bland annat utbildning, stöd och handledning samt viss ekonomisk ersättning vid uppdrag.

Utifrån ett enkätunderlag där stödpersoner efter avslutat uppdrag fått svara på frågor om uppdraget rapporterar Kronoberg att stödpersonerna uppges vara nöjda med det stöd och den hjälp de får från patientnämnden. En del upplever att det är svårt att komma i kontakt med vården, vilket gör att det kan ta tid innan ett uppdrag kan påbörjas. Kronoberg patientnämnd skriver att det finns förbättringar att göra när det gäller informationen om patientnämndens verksamhet. Patientnämnden uppger också att de har genomfört en journalgranskning som påvisade ett ökat behov av att vårdgivaren informerar och dokumenterar huruvida patienten blivit tillfrågad om de önskat en stödperson.

Kronoberg patientnämnd hänvisar i mailkontakt till att när det gäller utbildning planeras en nationell webbaserad grundutbildning för stödpersoner vilket kan leda till att alla får samma utbildning i landet.

Norrbottn Patientnämnd

Norrbottn patientnämnd hade under maj 2020 totalt 55 pågående stödpersonsuppdrag. Norrbotten patientnämnd genomförde under år 2019 två utbildningshelger. Några teman som togs upp var patienters erfarenheter av psykisk sjukdom och tvångsvård, beroendeproblematik, samtalsmetodik och traumaproblematik avseende sambandet mellan kropp och själ. Forskare, personal från psykiatri, somatisk sjukvård, Röda Korsets behandlingscenter, Hjärnkoll och andra patientföreträdare har medverkat vid utbildningarna.

Föreläsningar har av patientnämndens tjänstepersoner hållits om tvångsvårdslagstiftningen samt offentlighet och sekretess. Det har även funnits tid för ett gemensamt erfarenhetsutbyte. Patientnämnden uppger att informationen om rätten till stödperson finns på patientnämndens hemsida, 1177 samt som broschyr.

Utbildningarna fyller enligt Patientnämnden en viktig funktion för stödpersonerna som har ett viktigt och många gånger svårt uppdrag. Andelen stödpersoner som deltar i utbildningarna har succesivt ökat. Skriftlig utvärdering har visat på mycket nöjda deltagare. Norrbottens patientnämnd uppger även att samtliga stödpersoner erbjuds handledning vid behov och när det efterfrågas.

Skåne Patientnämnd

Under år 2019 hade Skåne patientnämnd 58 stödpersoner och totalt 144 stödpersonsförordnanden.

Skåne patientnämnd anordnade 2019 två stödpersonsträffar. I april föreläste en överläkare och psykolog om riskbedömningar som görs i samband med förhandlingar i Förvaltningsrätten. I november föreläste chefläkare om tvångslagstiftningens gränser.

Stockholm Patientnämnd

År 2018 hade Stockholm 180 stödpersoner och totalt 242 stödpersonsförordnanden. Stockholm har därmed den klart största stödpersonsverksamheten med högst tillgängliga antal stödpersoner bland landets patientnämnder.

Stockholms patientnämnd uppger att nya stödpersoner går igenom introduktionsutbildning som omfattar tre gånger tre timmar kvällstid. Utbildningen är obligatorisk och kompletteras vid behov. Innehållet i introduktionsutbildningen omfattar föreläsning av en psykiatriker om sjukdomar och sjukdomstillstånd som är vanliga vid tvångsvård. Vid utbildningens andra tillfälle medverkar en patient och som berättar om sina erfarenheter att vara tvångsvårdad och ha en stödperson. En erfaren stödperson deltar också och berättar om själva uppdraget och filmen "Livlinan" visas. Det tillfället innehåller även en genomgång av stödpersonsuppdraget samt förvaltningens rutiner gällande redovisning, kommunikation med vården och patienten. Vid det tredje och avslutande tillfället redovisas det juridiska underlaget vid tvångsvård och vad som gäller enligt sekretesslagen (Verksamhetsberättelse 2019).

Stockholm patientnämnd planerar att förändra upplägget på introduktionsutbildningen under 2020. Patientnämnden ser över möjligheterna att ta fram en mobilanpassad webbplats för. En utbildningsfilm för stödpersoner ska finnas tillgänglig på webbplats som tas fram och tanken är att filmen ska ersätta två av de tre utbildningskvällarna (Verksamhetsberättelse 2019).

Stockholm patientnämnd hade en fortbildningsinsats (mingelkväll) i maj 2019 med 30 stycken deltagare. Syftet var att få fördjupad kunskap, idéer och inspiration rörande uppdraget samt kontakter med förvaltningen och andra stödpersoner. Under 2019 har patientnämnden vid fyra tillfällen medverkat i rättspsykiatrins planeringsdagar samt informerat på Psykiatri Södra och Norra Stockholms psykiatri. Dessutom vid två tillfällen varit på studiebesök inom rättspsykiatri, på Löwenströmska och Helix i Huddinge.

Södermanland Patientnämnd

I januari 2018 hade Södermanland patientnämnd 25 stödperson och 66 stödpersonsförordnanden. Södermanland patientnämnd arrangerar årligen en utbildning för stödpersoner tillsammans med patientnämnden i Örebro och en eller flera av patientnämndens ledamöter deltar på konferensen.

Uppsala Patientnämnd

I början av 2018 hade Uppsala patientnämnd 15 stödpersoner och 17 stödpersonsförordnanden. Uppsala patientnämnd utbildar genom föreläsningar om uppdraget och dess funktion. Patientnämnden har tagit fram en film som visats på SF-bio om nämnden och dess uppdrag. Ny information om nämndens uppdrag har tagits fram nationellt för att sprida kunskap på 1177.se. Patientnämnden samarbetar även med Uppsala universitet, bl.a. genom att hjälpa studenter med uppsatsämnen.

Värmland Patientnämnd

Antalet stödpersoner respektive stödpersonsförordnanden hos Värmland patientnämnd varierade mellan 9–11 respektive 10–13 under 2018. Värmlands patientnämnd uppger att fortbildning anordnades vid två tillfällen under 2018. Däremellan hålls brev och telefonkontakt.

Västerbotten Patientnämnd

Västerbotten patientnämnd uppger på regionens sida på 1177.se att det inte krävs någon speciell utbildning för att bli stödperson, men att det är önskvärt att stödpersoner deltar i utbildningar och informationsmöten.

Västmanland Patientnämnd

År 2017 hade Västmanland patientnämnd 29 stödpersoner och 56 stödpersonsförordnanden. Västmanland patientnämnd anordnade fyra stödpersonsträffar 2017. Syftet med träffarna var kunskapsuppbyggnad och att ge möjlighet till erfarenhetsutbyte. Programinnehållet har utformats utifrån stödpersonernas förslag och önskemål och har bland annat innehållit föreläsning av regionens integrationsstrateg och gruppdiskussioner om uppdragets innehåll.

Under 2019 har det funnits cirka 30 aktiva stödpersoner och antalet pågående stödpersonsuppdrag var cirka 40 stycken. Ett arbete med nya administrativa rutiner för handläggning av och ersättning till stödpersonerna har påbörjats och kommer införas under 2020. Stödpersonsträffar anordnades under 2019 vid tre tillfällen där 25, 30 respektive 20 personer deltog.

Patientnämnden har omarbetat informationsmaterial om stödpersonsuppdraget samt informerat om uppdraget till allmänhet och vårdpersonal. Patientnämnden planerade att under 2019 påbörja och införa en e-utbildning för vårdens personal om stödpersonsuppdraget. Men detta har valts bort då det på nationella nivån finns planering att samverka kring detta.

Västernorrland Patientnämnd

I mars 2020 hade Västernorrland patientnämnd 30 stödpersoner och 47 stödpersonsförordnanden. Västernorrland patientnämnd uppger i mailkontakt att när en intresseanmälan inkommer till Patientnämnden så kallar de till ett intervju/informationsmöte. Vid det tillfället sker en genomgång av lagar, tystnadsplikt, vad som krävs av stödpersonen, vad som är lämpligt och olämpligt i möte med patienten. Information ges även om psykiatri och kontaktpersoner samt kring vilken utbildning och handledning som ges under uppdraget. Alla stödpersoner blir informerade kontinuerligt via brev om nya rutiner eller andra förändringar.

Under 2019 informerade Patientnämnden kring stödpersonsverksamheten och tvåångsvårdades/isolerades rätt till stödperson vid olika avdelningar. Patientnämnden uppger att stödpersonerna är mycket intresserade av att delta i de utbildningar som ges två gånger per år, vår respektive höst. Deltagarantalet ligger mellan 18–22 per tillfälle. Utbildningstillfällena innehåller även gruppdiskussioner med stödpersoner kring bland annat gränssättning med råd till nya stödpersoner kring hur privata eller personliga stödpersoner kan eller bör vara samt vilka för- och nackdelar det kan få.

Vid utbildningen ges föreläsningar av bland annat psykolog som informerat om schizofreni och autism, personlighetsstörning, arbetsterapeut informerat om aktiviteter vid besök, omvårdnadsprocess från inskrivning till öppenvård, och beteendevetare kring hur man kan förebygga och bemöta hotfulla och aggressivt beteende. RFS frivilliga samhällsarbetarna uppges även närvara och handledare från FoU, RPK, sistnämnda kring riskbedömning och hur man arbetar för att bedöma risker i framtida våld.

Västernorrland patientnämnd hänvisar till att region Stockholm håller på att arbeta fram en film som alla regioner ska få ta del av. Det uppges vara positivt för att försöka göra grundutbildning enhetlig så att alla stödpersoner får samma utbildning oberoende var i landet man har uppdrag.

Västra Götaland Patientnämnd

År 2018 hade Västra Götaland totalt 79 stödpersoner och 97 stödpersonsförordnanden. Västra Götaland har en informationsfolder gällande stödpersoner. Den distribueras till samtliga psykiatriska vårdenheter i regionen. Under 2018 har patientnämnden i Västra Götaland tagit fram ett bildspel och affisch gällande rekrytering av stödpersoner och en informationsfilm till vårdpersonal gällande rätten till stödperson.⁹

Patientnämnden har bl.a. två informationsfilmer¹⁰ om stödpersonuppdraget. Patientnämnden ger löpande utbildningar och stöd under uppdragets gång. Efter första uppdraget följer en person från patientnämnden upp hur det har gått genom kontakt med stödpersonen, vården och även patienten i enskilda ärenden.

Det är från patientnämndens sida viktigt att vården följer upp kring frågan om stödperson, ifall informationen getts vid ett tillfälle när detta inte varit fullt mottagligt för patienten. Av informationsfilmen framgår att det kan vara möjligt att få till en rutin vid t.ex. team-möten eller vårdplaneringen att upprepande fråga patienten om denne vill ha en stödperson, när vården bedömer att patienten kan förstå vad det innebär att ha en stödperson.

Örebro Patientnämnd

År 2019 hade Örebro patientnämnd 11 stödpersonsförordnanden. Örebro patientnämnd har en broschyr om rätten att få en stödperson, riktad till patienter. Patientnämnden har även en broschyr om att vara stödperson som riktas till stödpersoner. Stödpersonsbroschyren innehåller information om rätten till stödperson, vad uppdraget innebär, hur man kan bli stödperson, rapportering och sekretess. I broschyren ges även information om vilket stöd som erbjuds stödpersoner och kring när stödpersonsuppdraget upphör.

Av informationsbroschyren framgår att stödpersoner årligen erbjuds att delta i en konferens för stödpersoner. Därutöver kan stödpersoner få erbjudanden och tips om relevanta föreläsningar och liknande. Under 2019 har samtliga stödpersoner erbjudits möjligheten att delta på en konferens för stödpersoner som arrangerades av patientnämndskanslierna i Region Örebro och region Sörmland. Stödpersonerna får också information om öppna föreläsningar som arrangeras av Område psykiatri samt bjudit in till informationsmöte på Patientnämndens kansli. Information ges till personal i psykiatrin om stödpersonsverksamheten.

---

⁹ Västra Götaland Patientnämnd, Årsredovisning 2018, sid. 22.

¹⁰ <https://www.vgregion.se/halsa-och-varld/Patientnamnden/stodpersoner/?vgrform=1>

Östergötland Patientnämnd

Östergötland patientnämnd hade under år 2018 totalt 26 stödpersoner och 55 stödpersonsförordnanden. Östergötland patientnämnd anordnar stödpersonsträffar lokalt i varje län. Patientnämnden samverkar med Jönköping patientnämnd och hänvisar i sin årsrapport till framtagandet av den nationella handboken för stödpersoner.¹¹

---

¹¹ Östergötland Patientnämnd, Årsrapport 2018, sid. 17.

5.2 SAMMANFATTANDE KOMMENTARER GÄLLANDE UTBILDNING OCH LÖPANDE STÖD

Grundutbildning för stödpersoner

Kartläggningen visar att det inte krävs någon speciell utbildning för att bli stödperson. Stödpersoner erbjuds, dock i de flesta fall, utbildning vid starten och stöd från patientnämnderna i hur uppdraget bör utföras. Information ges om vad det innebär att vara stödperson, hur möten med intagen i tvångsvård kan gå till och exempel på aktiviteter.

Av de årliga rapporterna från patientnämnderna framgår det inte alltid hur många stödpersoner som deltar i grundutbildning och vidareutbildningar. Det måste dock nämnas att kan finnas andra rutiner hos patientnämnderna som gör det möjligt för dessa att följa upp deltagandet.

Vissa patientnämnder, tex Kronoberg patientnämnd, följer upp hur många som deltar och hur de ser på utbildning och vidareutbildningar för att stödpersonerna ska ges möjlighet att lyfta sina synpunkter på innehållet. För detta syfte använder Patientnämnden sig av enkätundersökning för att få fram stödpersonernas synpunkter och behov.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det finns oftast goda möjligheter, men ingen självklarhet att samtliga stödpersoner erhållit den utbildning som rekommenderas av Patientnämndernas nätverk. Det har inte framförts någon direkt kritik mot att det är de enskilda patientnämnderna som ska ta fram den grundutbildning, fortbildning eller det utbildningsmaterial som behövs, men ett exempel som framkommit på arbete kring stödpersoners utbildning är Stockholm patientnämnd som under 2020 inledde ett arbete för att utforma en webbaserad grundutbildning för stödpersoner. Av kartläggningen framgår att flera andra patientnämnder önskar kunna erbjuda sina stödpersoner den webbutbildning som Stockholms patientnämnd nu arbetar med vilket öppnar upp för om en diskussion om det finns behov av att erbjuda utbildningen över hela landet.

En omständighet som kartläggningen visar är att intagnas mänskliga rättigheter är nästintill obefintlig i grundutbildningen för stödpersoner.

Fortbildning

Kartläggningen visar att vidareutbildningar är frivilliga för stödpersoner och kombineras med annat stöd och handledning till stödpersoner som vill ha hjälp. Fortbildning sker även genom erfarenhetsutbyten och föreläsningar inom området.

Några områden som enligt den nationella handboken för stödpersoner kan vara aktuella inom fortbildningsinsatser är beroendeproblematik, psykisk ohälsa, etik och bemötandefrågor. I flertalet regioner erbjuds detta, men innehållet i utbildningarna förefaller skilja sig åt både vad gäller innehåll och omfattning. I några regioner erbjuder patientnämnderna informationstillfällen kring olika diagnoser, personlighetsstörningar och bemötande av hotfullt och aggressivt bemötande. Information ges i vissa fall även om aktiviteter vid besök och processen från inskrivning till öppenvård (se t.ex. Västernorrland).

Utbildningsinsatserna innehåller fördjupad information om vilka lagar som aktualiseras och vad olika sjukdomstillstånd kan innebära. Det innefattar bland annat förutsättningarna för tvångsvård, innebörden av tvångsåtgärder och patientens möjlighet att överklaga beslut (se tex Kalmar och Jönköping). Skåne patientnämnd har även genomfört föreläsning om tvångslagstiftningens gränser.

Att patientnämndernas fortbildning är olika till både innehåll och omfattning behöver i sig inte vara något negativt, men väcker ändå frågan om nationella utbildningsprogram kan underlätta för de enskilda patientnämnderna liksom för stödpersonerna.

Inom region Gotland har tidigare genomförts (2019) en utbildning i FN:s konvention om mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Det ser vi som en viktig del för att få in människorättsperspektiv i arbetet. Det har inte framkommit helt hur Gotland Patientnämnd har kunnat ta del av den utbildningen eller använda den i sin stödpersonsverksamhet, som i sammanhanget är relativt liten. Sådan utbildning har genomförts i flera andra regioner, men det har inte framkommit om dessa utbildningar även inkluderar patientnämnder. Det vore positivt att sådan utbildning också kan tillgodoses och göras tillgängligt för såväl patientnämnder vilka hanterar klagomål från patienter som för stödperson vilka har direkt kontakt med person som är intagna i tvångsvård.

Vi har inte kunnat identifiera någon etablerad fortbildning för stödpersoner om mänskliga rättigheter för personer som är intagna i svensk tvångsvård, eller om nämnda fortbildningar om rättigheter och skyldigheter även belyser människorättsperspektivet för berört ämne.

5.3 UTBILDNINGSMATERIAL FÖR STÖDPERSONER

Enligt den nationella handboken för stödpersonsverksamheten behöver varje patientnämnd upprätta lokala rutiner för hur arbetet ska bedrivas. Det innefattar att skapa de dokument som behövs för ändamålet. Förslag på informations- och utbildningsmaterial med mera finns enligt handboken tillgängligt på samarbetsforum, webbplatsen för Sveriges Kommuner och Regioner (SKR).Handledning kan ges av

Patientnämnderna men också av Riksförbundet för frivilliga samhällsarbets (RFS) lokala föreningar.

Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) har tillsammans med Nationell Samverkan för Psykisk Hälsa (NSPH) tagit fram en informationsbroschyr om psykiatrisk tvångsvård. I broschyren beskrivs lagen om psykiatrisk tvångsvård (LPT) och vilka rättigheter patienter har. Om stödpersonsuppdraget framgår av broschyren att patienten har rätt till en egen stödperson. Det är en person som utses av patientnämnden och som inte arbetar på avdelningen. Stödpersonen har rätt att besöka dig på avdelningen, har tystnadsplikt och kan stötta dig i personliga frågor. Av broschyren framgår vidare att om patient och dennes stödperson önskar kan uppdraget förlängas med fyra veckor efter att tvångsvården upphört.

Riksförbundet för frivilliga samhällsarbetare (RFS) har ett studiematerial från 2002 som syftar till att hjälpa stödpersoner i sitt uppdrag.¹² Studiematerialet utgör en sammanställning över sådant som stödperson bör känna till. Detta inkluderar de lagar som påverkar uppdraget, etik/bemötande, samt information om psykiska funktionsnedsättningar. Dessutom innehåller materialet råd och funderingar från erfarna och oerfarna stödpersoner.

I studiematerialet från 2002 framgår bland annat att det är viktigt för en stödperson är det viktigt att känna till grunddragen i LPT, LRV – där finns bestämmelser om hur vården ska bedrivas, vad som är stödpersonens uppdrag och vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att tvångsvård ska komma till stånd. Stödpersonen bör också "ha fått information om de viktigaste reglerna i hälso-och sjukvårdslagen (HSL), samt veta något om vilket stöd den enskilde kan få från kommunen."¹³

I studiematerialet omnämns även FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna däri det bland annat fastställs att "alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter". Därtill refereras FN:s generalförsamling som år 1991 antog en resolution med 25 principer för vården av personer med psykisk störning. Som ett ytterligare internationellt dokument omnämns även den s.k. Hawaii-deklarationen som antogs av World Psychiatric Association år 1977, och reviderades år 1983 som utgör en internationell konvention med etiska riktlinjer för behandlingen av personer med psykiska funktionshinder.

Det studiematerialet är nästan 20 år gammalt och distribueras inte längre av RFS. Men det går att se att delar av materialet fortsatt är relevant och används, bland annat i delar av den nationella handboken för stödpersonsverksamheten. I dialog

---

¹² Riksförbundet för frivilliga samhällsarbetare, "Stödperson – en viktig kugge" (2002).

¹³ Ibid., sid. 6.

med RFS har organisationen informerat om att de avses att uppdatera sina utbildningsmaterial.

RFS har också ett studiematerial som mer generellt omfattar olika lagreglerade frivilliguppdrag, däribland uppdraget som stödperson. Studiematerialet är tänkt att användas i sin helhet vid en grundläggande studiecirkel som tar upp alla områden, eller vid en enstaka kurs i ett specifikt ämne. Tanken är att det ska utvecklas och kompletteras fortlöpande. Den inledande instruktionen är tänkt som en hjälp för personer som ska vara cirkel- eller kursledare. I materialet skrivs det om bl.a. rollen som stödperson och kontaktperson. materialet nämns att intagnas rättigheter ska belysas i textstudiecirklar om stödpersoner.

Av kartläggningen har det inte framgått att patientnämnder använder studiematerialet från RFS i utbildningsinsatser. RFS nämns som en aktör i den nationella handboken som kan bidra med hjälp och stöd för stödpersoner. Patientnämnderna kan som visats i vissa fall (se t.ex. Jönköping och Västernorrland patientnämnder) samarbeta med RFS:s lokala kretsar vilket kan vara ett bra sätt för stödpersoner att ges det stöd som de kan behöva. Det kan också finnas möjligheter att se över hur samarbetsmöjligheter med aktörer som arbetar för stödpersoner, såsom RFS kan utvecklas.

RFS har tidigare även varit med och tagit fram en bok som bland annat lyfter behovet av att stödpersonerna behöver mer kunskap om det mångkulturella samhället samt om olika kulturer och religioner. Boken "Under samma tak, men på olika plan: Reflektioner om det mångkulturella samhället: kultur, etnicitet, religion..." (2007) är skriven av Isabella Canow som har mångårig erfarenhet av att vara stödperson. Det övergripande målet med boken var att utveckla grundutbildningen för stödpersoner med inriktning på mångkulturell och mångreligiös kompetens.

I kartläggningen av material från patientnämnderna framgår inte om patientnämnderna använder sig av boken i sin utbildning till stödpersonerna. Syftet med boken är att öka medvetenheten om och intresset för stödpersoners verksamhet bland organisationer och föreningar som vänder sig till medlemmar med utländsk bakgrund. Syftet med boken är även att tillvarata och sprida erfarna stödpersoners kunskaper och erfarenheter. Ett ytterligare syfte med boken är att sprida information om rätten till en stödperson bland patienterna, särskilt de som har en annan etnisk bakgrund än svensk. Genom detta kan boken vara relevant att använda i utvecklingen av grundutbildning för stödpersoner, bland annat för att se till patienter oavsett etnisk bakgrund ges tillräcklig information om rätten till stödperson.

Mycket av det som framgår av nämnda utbildningsmaterial har bäring på de mänskliga rättigheterna, men inte heller här hänförs de olika områdena till en intagens mänskliga rättigheter.

6. STÖDPERSONERS FÖRORDNANDE OCH ROLL

6.1 PATIENTNÄMNDERS REFLEKTIONER GÄLLANDE STÖDPERSONSFÖRORDNANDET

Då det är en lagstadgad rätt för intagna i psykiatrisk och rättspsykiatrisk tvångsvård att få en stödperson om de önskar genomför Civil Rights Defenders djupintervjuer med intagna under 2020 och 2021, i syfte att förstå hur de ser på stödpersonens roll och skäl för att de väljer att tacka nej till stödperson. Inom ramen för denna kartläggning har vissa patientnämnder tagit upp eventuella orsaker till att det kan förekomma få antal stödpersonsförordnanden. Det som framförs är bland annat att för att intagna i tvångsvården ska ges möjlighet att ta ställning till om de vill ha en stödperson är det viktigt att informationen kommer fram till dessa på ett sätt som gör att de kan ta till sig informationen och vid rätt tillfälle. Informationen kan även behöva ges vid flera tillfällen.

När det kommer till patientnämndernas ansvar så är det samtidigt viktigt att betona att det är vården i form av chefsöverläkaren som har det yttersta ansvaret att information om stödperson kommer till de intagna. Patientnämnderna kan i detta, som bland annat Jämtland patientnämnd lyft, verka för att informationen når vården. Det kan ske genom informationsinsatser till chefer och medarbete om stödpersonens verksamhet och intagnas lagstadgade rätt till stödperson. Kronoberg patientnämnd framför att vårdgivaren informerar och dokumenterar huruvida patienten blivit tillfrågad om de önskat en stödperson.

6.2 SYNPUNKTER FRÅN STÖDPERSONER

I syfte att få bättre förståelse över hur stödpersoner från olika delar av landet ser på sin roll och den utbildning, fortbildning och stöd de får arrangerade Civil Rights Defenders och RFS en fokusgrupp hösten 2020. Deltagarna i mötet bestod av 7 stödpersoner, varav flera hade uppdrag även som godeman eller kontaktperson.

Uppdraget och rollen som stödperson

För att få en bild över hur deltagarna ser på sin roll diskuterades inledningsvis vilken egenskap som är viktigast när en utför sitt uppdrag som stödperson.

Deltagarna lyfte fram lyhörd- och ödmjukhet. En nyintagen kan vara negativt inställd till såväl vård som till stödpersonalen, vilket man måste vara förstående inför. Man bör inte heller lova för mycket – ibland tror brukare att stödpersonen kan hjälpa dem att häva beslutet om tvångsvård.

När man möter en ny klient så vet man väldigt lite om deras mentala skick. Ibland har de inte fått rätt information om vad uppdraget som stödperson innebär. Det råder en viss förvirring om vad olika uppdrag går ut på, framförallt med kommun och region, där de ofta lägger över mycket ansvar på den frivillige. Man behöver agera självständigt då det ofta är stor personalomsättning och det kan vara svårt med kommunikationen.

Deltagarna fick därefter diskutera hur mycket tid de bedömer att de behöver avsätta för sitt uppdrag. Det är olika beroende på patienten. Man får sällan arvode för den faktiska tiden som krävs. Flera deltagare lyfte att tiden sällan räcker till.

En deltagare berättade att hen hörs med en av sina vårdtagare varje dag via telefon, men hen får bara arvode för 1 h/v. Flera av stödpersonerna höll med om att arbetet ofta tar längre tid i anspråk än vad de får betalt för. Några av stödpersonerna berättade även att de ibland kan få samtal, upp till 50 st per natt, av personerna de utgör stöd åt. I dessa situationer är det viktigt att våga sätta gränser. En deltagare tillade att patientnämnden har varit ett fantastiskt stöd i den frågan, och att de har god kännedom om hur komplicerade uppdragen kan vara. Patientnämnden rekommenderar att stödpersonerna inte lämnar ut sina personliga nummer. Men eftersom beslut tas snabbt inom vården utan att stödpersonerna informeras (det kan till exempel vara en förflyttning av patienten till en annan avdelning, annat boende eller sjukhus), upplever flera av stödpersonerna att det är bra om patienten har numret så att de själva kan informera om sin nya situation.

En stödperson tyckte att den tid man får med vårdtagarna är knapp: på en timme i veckan är det svårt att sätta igång ett samtal eller umgänge, speciellt om man vill åka iväg och göra något tillsammans. Bara stunden i kollektivtrafiken kan då konsumera hela mötestiden.

Det kan finnas behov av att blockera telefon, när det gäller vissa huvudmän. Det är väldigt mycket tid och mycket kontakter. Patientnämnden i Dalarna lyftes fram som ett bra exempel där de är väldigt bra på att erbjuda stöd och vägledning. Några deltagare lyfte att de lämnar ut telefonnummer, även om det går emot riktlinjer. Skälet till detta är för att vården sällan informerar i tid om patienten förflyttas eller skrivs ut.

Vilken typ av stöd kan stödpersonerna ha nytta av?

En deltagare nämnde att kontakt med andra stödpersoner kan vara hjälpsamt, då man kan lära sig av andras erfarenheter. En annan stödperson önskar få information om vad en patient faktiskt får göra på sin permission, då hen ibland träffar patienten under den tiden. Vidare lyftes att det vore bra att få stöd med det juridiska, och då främst vad man som stödperson får och inte får göra.

Blir stödpersonerna informerade om att de får delta på vårdplanering, om patienten samtycker till det?

De flesta deltagarna uppgav att de aldrig blivit informerade om att de får delta på vårdplaneringen. Det händer att patienterna själva ber stödpersonerna följa med, och att de på så sätt får kännedom om det. En av deltagarna blir rutinmässigt inbjuden, även om det sker missar ibland. Upplevelserna skiljde sig åt mellan deltagarna men även synen på vilken rätt de har att delta i vårdplanering och få information från vårdgivaren om när det är dags för vårdplaneringsmöten.

Det blir tydligt att det fungerar olika i olika regioner. Vissa stödpersoner blir alltid inbjudna men majoriteten upplever att de sällan blir inbjudna att delta. En deltagare har aldrig blivit nekad när frågan ställts men upplever att man får en tillbakadragen roll.

Vad är det viktigaste att ta upp under det första mötet med en ny patient?

Deltagarna var eniga om att det viktigaste är att lära känna och lyssna in personen, samt hitta gemensamma beröringspunkter. Det är även viktigt att förklara vad stödpersonens uppdrag går ut på, eftersom personerna i behov av stöd inte alltid vet det innan de träffas.

Upplever stödpersonerna att det finns ett behov av att fortsätta hålla kontakten med patienten efter att uppdraget är avslutat?

Deltagarna uppgav att det är upp till personen i behov av stöd. Vissa kanske man fått en närmre personlig kontakt med och fortsätter att ge stöd i form av vänskap till. För andra kanske man utgör en påminnelse om en tid som personen helst inte vill minnas.

Hur upplever stödpersonerna deras kontakt med vården och vårdpersonalen?

De flesta av deltagarna upplever att kontakten med vården är skral, något som vissa även känner ett obehag inför. Det nämns att detta kan bero på att både vårdpersonalen och stödpersonen har tystnadsplikt vad gäller patienten hälsa och situation, varför det inte finns så mycket de får prata med varandra om. Det upplevs även som svårt när det är så många aktörer inblandade. En deltagare uppgav att socialtjänsten i hens stad är måna om att höra hur det går, och att patientnämnden vill att man hör av sig efter första träffen i ett nytt uppdrag. Varje månad skriver hen även en rapport till nämnden.

En deltagare lyfte att kontakten med vården ofta bygger på att man ställer frågor. Det är som att vårdpersonalen hamnar mittemellan läkaren och patienten och stödpersonen och vården. Läkaren har en dialog med patienten. Stödpersonen har

en annan dialog med patienten. Vårdpersonalen, i detta fall exempelvis sjuksköterskor, behandlingsassistenter och liknande hamnar mitt emellan dessa två narrativ. Detta kan bli svårt när stödperson har frågor om läkarens agerande eller behandlingsplan. Är man kontinuerligt med på vårdplanering så löser sig det mesta naturligt. Det kan dock vara stor skillnad mellan offentliga och privata vårdgivare, där det varierar.

En deltagare lyfte även att det är upp till brukaren att själv bestämma vilka som ska vara med. Det kan dock kännas som vattentäta skott och som stödperson kan det vara svårt att be om att få vara med vid SIP om inte vården bjuder in.

Flera deltagare lyfte också utmaningar med sekretessen. Utifrån diskussionerna blir det tydligt att sekretessfrågan hanteras olika i olika regioner.

Vilken information fick stödpersonerna i samband med att deras uppdrag började?

En deltagare fick träffa företrädare för patientnämnden som berättade om uppdraget. De skickade sedan material till hen, och hen kände sig trygg i det stöd hen fick. Flera av deltagarna uppgav att materialet de fått hemskickat har varit mycket bra. Därtill bekräftade flera av deltagarna att det är nyttigt att träffa de som är uppdragsgivare, d.v.s. patientnämnden. Flera av deltagarna uppgav att det var av stor betydelse särskilt när man ska påbörja uppdraget. En deltagare som fått grundutbildning uppgav att den innefattade information om juridik och de lagar som gäller, vad uppdraget innebär och vad man får eller inte får göra samt om vissa beteenden och bemötanden. Någon praktisk grundutbildning har dock inte givits till flera av deltagarna. Flera deltagare påpekade att utbildningen som ges till stödpersoner har varit mycket bättre än den som ges till exempelvis gode män för ensamkommande barn. Patientnämnderna är självständiga från varandra och de använder olika utbildningar i olika områden.

Sex stycken stödpersoner sa uttryckligen att grundutbildningen bör vara obligatorisk. En person lyfter att grundutbildning ska erbjudas men det kan bedömas i enskilda fall om personen har en utbildning som bedöms likvärdig.

Vilken vidareutbildning har stödpersonerna fått ta del av?

Vidareutbildning har getts i form av tex föreläsningar och mentorskap. Det har även funnits möjlighet till träffar med andra stödpersoner, en gång med en politiker närvarande.

Har stödpersonerna fått någon information om vilka mänskliga rättigheter som aktualiseras inom ramen för tvångsvård?

Ingen av deltagarna har fått information om detta. En deltagare nämner att Barnkonventionen dock berördes på en föreläsning.

Begreppet mänskliga rättigheter och vilka mänskliga rättigheter som gäller inom tvångsvård saknas enligt deltagarna och det kan vara en del i vidareutbildningar.

Finns det andra former av stöd och utbildning som hade varit användbara i er roll som stödperson? Och i vilken form hade man kunnat ge en MR-utbildning?

En stödperson lyfte att det hade varit bra med en juridisk introduktion: vad får, och får inte, en stödperson göra? Hen fick medhåll av övriga. Studiecirklar lyftes som ett bra sätt att lära sig mer om mänskliga rättigheter – där kan man få nytta av andra stödpersoners erfarenheter. Man kan t ex ses/ses digitalt och diskutera ett studiematerial, såsom Inlåstas rättigheter-häftet. Det nämndes att det vore bra att få information om olika sätt som intagna upplever vården, samt om hur stödpersoner kan gå vidare när deras intagna upplever att en situation inte gått till på rätt sätt. En deltagare tipsade om att man då kan uppmana patienten att skriva till patientnämnden.

Upplever sig stödpersonerna veta vart de kan vända sig, om en patient upplevs behandlas illa?

Flera av stödpersonerna upplever att sekretessen hindrar dem. Brukaren måste vilja att stödpersonen ska vända sig till en viss aktör, för att det ska vara möjligt. En deltagare lyfte även fram att det inte går att anmäla till patientnämnden anonymt. Det gör att den intagna kanske låter bli att anmäla missförhållanden, p.g.a. att hen är rädd för repressalier.

Diskussionen om hur långt sekretessen sträcker sig, där information om vad tystnadsplikten och vem eller vilka den gäller gentemot, tycktes skilja sig åt även i denna del. Det är ett område där det är viktigt att det framkommer tydlig information om i grundutbildningen kring vad som gäller. Och eventuellt också att det finns med i RFS:s utbildningsmaterial.

Det konstaterades att möten som dessa är bra för att få nya vinklingar och synsätt vad gäller uppdraget.

6.3 SYNPUNKTER FRÅN PERSONER INOM RÄTTSPSYKIATRISK TVÅNGSVÅRD

Inom ramen för projektet *Tvångsvårdad men inte utan rättigheter* har Civil Rights Defenders genomfört djupintervjuer med åtta personer som är intagna inom rättspsykiatrisk tvångsvård. Syftet med intervjuerna var att förstå vilket stöd och information intagna behöver när de är i tvångsvården och hur de upplever stödpersonernas roll.

Samtliga respondenter uppgav att de har fått information om rätten till stödperson. Informationen gavs i början av vårdtiden i broschyrer eller via informationsblad från patientnämnden som sitter upphängda inne på avdelningen. Flera respondenter har därutöver fått frågan om de vill ha stödperson. Vem som ställer frågan skiljer sig åt mellan institutionerna. Av respondenterna framgår att det ibland är vårdpersonal, ibland enhetschefen eller läkaren. En respondent uppgav att hen har sett andra intagna ha stödpersoner och frågat vad det var för något och hur det går att ordna. I detta fall fick respondenten således inte information innan denne själv efterfrågat det.

Av respondenterna uppgav hälften att de har en stödperson. Denna siffra överensstämmer med de svar vi fått via enkäten *Inlåst men inte utan rättigheter*. Där uppgav 50 procent att de inte fått sig en stödperson tilldelad. En aspekt som belyses är att det kan ta tid i början innan den enskilde vänjer sig och känner sig trygg med att ha en stödperson. En respondent berättar att det tog omkring tre månader innan hen kände sig bekväm med att ha kontakt med stödpersonen. Det som hjälpte var att hen inte sa upp det utan stod ut den första tiden tills hen kände sig bekväm.

Ingen av respondenterna fick vara med och välja vem som skulle vara stödperson. Däremot uppgavs det vara möjligt att framföra vissa önskemål och det går att tacka nej ifall samarbetet med stödpersonen inte fungerar som önskat. Några respondenter berättade att de har bytt stödperson. Det kan bero på att den enskilde blivit flyttad till en vårdinstitution i annan del av landet, dödsfall eller att relationen varit stel, obekvämt, eller det saknats gemensamma intressen mellan respondenten och stödpersonen. I ett fall slutade bara stödpersonen att komma, då denne själv mådde dåligt. En respondent beskriver att hen vänder sig till patientnämnden när det inte har fungerat med stödpersonen. Patientnämnden uppges ha varit lyhörd för respondentens önskemål och kommit med förslag på annan stödperson.

Av svaren från respondenterna som har stödpersoner framgår att de vanligtvis träffar sin stödperson en gång i veckan. Stödpersonen kommer till avdelningen eller så möts de upp utanför vid permissioner. Utöver samtal tillsammans på avdelningen handlar det om gemensamma promenader, gå ut och äta eller besöka centrum och köpcenter. Kommunikationen däremellan kan ske över telefonsamtal eller sms. Under coronapandemin har besöksmöjligheterna minskat och mer

kommunikation skett över telefon. En respondent uppgav att hen tycker mest om kommunikation över sms och att hen har kontakt med stödpersonen varje dag genom sms.

I synen på stödpersonens roll framgår att de flesta ser på stödet som ett sällskap, ett avbräck i tristessen och någon att kunna bolla tankar och idéer tillsammans med. Det kan handla om saker som händer i världen eller inne på avdelningen. En respondent uppgav att om det händer någonting på avdelningen som hen tycker är fel så säger hen det till sin stödperson och får råd och stöd. Stödpersonen utgör ett stöd i permissioner och i vardagen. Det kan enligt en respondent att såsom i fallet med att ha en stödperson, underlätta att träffa andra människor, som inte är familjen eller andra patienter.

Respondenterna som har stödperson uppgav att de är nöjda med sin stödperson och skulle rekommendera andra patienter att skaffa en stödperson.

Bland respondenterna som inte har en stödperson eller som inte längre har det framgår att det beror på att de inte ser behov av att ha en stödperson. De framhåller att de får stöd från andra personer, såsom anhöriga eller vänner, eller känner sig självgående. En respondent upplever att det kan vara obekvämt att prata med och lära känna en okänd person som ska komma och besöka och föredrar istället att hålla sig till personer som hen själv redan känner. En annan respondent framhåller att hen "suttit med sitt krig" för att komma ut och därmed inte utnyttjat de chanser som finns, däribland att skaffa en stödperson.

Respondenterna fick frågan vilket stöd eller information som kan vara bra för stödpersoner. En aspekt som belyses av två respondenter är att de i samtalen med stödpersonen brukar prata om hur det är inne på den rättspsykiatriska avdelningen och hur det ser ut där. De lyfter att det vore bra om stödpersonen kunde få mer information om det och komma på besök och se hur det fungerar på själva avdelningen. En av dessa respondenter framhåller även att alla stödpersoner borde vara lite mer insatta i sina patienter så stödpersonen vet hur hen fungerar inklusive anledning till att personen befinner sig där.

Stödpersonen kan vara med på vårdplanering och är då med på själva mötet när det gäller planeringen för kommande halvår. Av intervjuerna framkommer dock att det inte är någon självklarhet att vårdgivaren informerar stödpersonen om detta. Vilket också bekräftas av de stödpersoner som medverkade i ovan nämnd workshop.

En aspekt som belyses är att stödpersonen skulle kunna hjälpa den intagne att skriva ner och formulera problem eller klagomål till t.ex. IVO eller Patientnämnden. Det lyfts även att det vore bra om stödpersonerna vet alla myndigheter en kan vända sig till.

6.4 SYNPUNKTER FRÅN PERSONER INOM PSYKIATRISK TVÅNGSVÅRD

Inom ramen för projektet *Tvångsvårdad men inte utan rättigheter* har Civil Rights Defenders även genomfört djupintervjuer med sex personer som är intagna, eller har varit inom det senaste året, inom psykiatrisk tvångsvård (LPT). Syftet med intervjuerna var detsamma som för intervjuerna med personer inom den rättspsykiatriska tvångsvården, det vill säga att förstå vilket stöd och information intagna behöver när de är i tvångsvården och hur de upplever stödpersonernas roll.

Anmärkningsvärt många respondenter uppger att de inte har fått någon information om rätten till stödperson. En av respondenterna tog själv kontakt med patientnämnden och därigenom fick en stödperson men uppger att "allt det där tog jag reda på själv". En annan respondent som inte fått information om stödpersoner berättar att hen fick höra från en annan person som var inom tvångsvården att det knappt var värt att söka om en stödperson då det var så lång väntetid på att få en sådan.

En respondent uppger att hen har fått information om rätten till stödperson men inte haft en stödperson. Respondenten berättar att hen inte riktigt förstått vad en stödperson är och hur det fungerar när en sådan utses vilket har varit en anledning till att personen inte har haft en stödperson. Respondenten uppger att läkaren nämnde det vid inledningen av LPT-vården och därefter någon gång vid möte med läkaren, men respondenten önskar ha fått mer information för att förstå vad stödpersonsuppdraget innebär och hur det kan hjälpa personen. Det är enligt respondenten "svårt att veta vad för stöd en har rätt till om de inte förklarar."

En annan respondent som inte har haft stödperson berättar att hen tror att det skulle ha hjälpt, eftersom hens tid där inne var så länge (omkring 1 års tid) och det skulle det ha varit nyttigt att det kom en person som inte var familjen eller vården. Det hade enligt respondenten kunnat göra hen glad att träffa någon som inte är med i "svängen" och gjort det möjligt att komma på andra tankar.

En respondent som har haft stödperson uppger att det var skönt att kunna prata med någon men samtidigt varit svårt då det varit en ny och okänd människa, då respondenten hade hellre velat prata med någon i sin familj. Respondenten hade hopp om att komma därifrån och det kunde inte stödpersonen hjälpa till med.

Bland respondenter som har stödperson framgår att de velat att den stödpersonen komma dit och besökte på plats men med anledning av corona-restriktionerna har möjligheterna att träffa stödpersonen begränsats och vad de kunnat göra tillsammans.

Respondenterna som haft en stödperson uppger att de är nöjda med stödpersonen. En respondent uppger att det är svårt när en bara har ett visst antal gånger på sig att prata och att det i flera fall inte går att helt prata ut. Respondenten uppger att det vore bra om de kunde få prata mer fritt och längre. Hen uppger att stödpersoner arbetar på sin fritid och reglerna sätts av någon annan vilket kan göra det svårt att få längre tid.

En annan respondent uppger sig vara nöjd med sin stödperson och tycker det är bra att kunna prata och träffa någon för att bryta den negativa isoleringen. Det vore enligt respondenten bra om stödpersonen kan vara behjälplig med att framföra synpunkter som den intagna lyfter kring tvångsvården, eller att den funktionen kan finnas tydligare på annat sätt. Respondenten uppger att det skulle ytterligare underlätta om stödpersonen hade mer kunskap om vilka mänskliga rättigheter som gäller för enskilda inom tvångsvården. Det skulle möjliggöra för respondenten i samtal ed stödpersonen kunna berätta om upplevelser och iakttagelser där stödpersonen skulle kunna påminna om människorättsperspektivet och kring vad hen skulle kunna framföra.

6.4 NYA UTMANINGAR MED ANLEDNING AV CORONAPANDEMIN

En aspekt som framhålls från flera respondenter inom LRV såväl som LPT är de nya utmaningar som uppstått under coronapandemin. Under coronapandemin har besöksmöjligheterna mellan den enskilda och stödperson minskat och mer kommunikation skett över telefon. Visserligen kan kommunikation över telefon fungera väl och en respondent inom LRV uppger att hen tycker mest om kommunikation över sms. Däremot upplever flera respondenter att de velat att den stödpersonen kom dit och besökte på plats men det sattes stopp från vården med hänvisning till coronapandemin.

Möjligheterna att träffa sin stödperson inne på avdelningen har begränsat och kommunikationen har i högre utsträckning få ske över telefon via samtal eller sms. Detta bekräftas även av ett annat pågående Arvsfondsprojekt som bedrivs av NSPH under namnet *Inflytande i rättspsykiatrin*.¹⁴ I det projektet har det framkommit att det har varit svårt för intagna personer inom tvångsvården och stödpersoner att kunna mötas under den pågående coronapandemin. Baserat på kontakt med intagna personer inom tvångsvården, anhöriga och stödpersoner som hafts på orterna i projektet har det visats att restriktionerna skiljt sig åt mellan olika klinikerna, där det i vissa fall varit möjligt att träffas utomhus men i de flesta fallen har kontakten blivit helt begränsad till telefonsamtal.

---

¹⁴ NSPH, "Inflytande i Rättspsykiatrin", <https://nspth.se/sa-har-paverkar-vi/projekt/inflytande-i-rattpsykiatrin/>.

7. SAMMANFATTANDE SLUTSATSER OCH FÖRSLAG

Som framgår av intervjuerna med intagna i rättspsykiatrisk tvångsvård är samtliga respondenter som haft en stödperson nöjda och skulle rekommendera andra intagna att skaffa en stödperson. Detsamma framkommer genom intervjuerna från LPT. Trots det är det endast hälften av respondenterna bland såväl de som intervjuats som bland de som besvarat enkäten *Inlåst men inte utan rättigheter* som valt att ha en stödperson. Skälen är förstås ofta olika, men det känns särskilt angeläget att lyfta vikten av att de intagna får information om sin rätt till en stödperson. Detta är en skyldighet som också åligger vårdgivaren.

Majoriteten av de som intervjuats inom LPT berättar att de inte fått någon information alls om sin rätt till en stödperson. Det ser annorlunda ut inom LRV, där tvångsvårdstiderna generellt är mer kortvariga än inom LRV, men här bör ändå påminnas om att respondenter från såväl LPT som LRV uppgivit att de hade sett andra intagna ha stödpersoner och frågat vad det var för något och hur det går att ordna. I dessa fall fick respondenterna således inte information innan denne själv efterfrågat den. Flera av patientnämnderna understryker vikten av att inte enbart den intagne utan även vårdgivare får information om stödpersoner. I sammanhanget måste även påminnas om att den intagne stundtals kanske inte är mottaglig för den information som ges. Det förefaller dock inte vara en självklarhet att patientnämnderna verkar för att vårdgivarens tillvägagångssätt att informera sina patienter utvecklas. Kartläggningen visar dock att Patientnämnden i Västra Götalandsregionen tagit fram två informationsfilmer varav en innehåller tips till vårdgivarna om hur de kan etablera rutiner för att säkerställa att informationen når den intagne när denne är mottaglig.

- Det finns således skäl för patientnämndernas tjänstenätverk att överväga om Patientnämndernas arbete gentemot såväl vårdgivaren som den intagne kan utvecklas och om information bör harmoniseras eller om befintlig information skulle kunna delas över landet.

Bland respondenterna som inte har en stödperson eller som inte längre har en sådan framgår att det beror på att de inte ser behov av att ha en stödperson. De framhåller att de får stöd från andra personer, såsom anhöriga eller vänner, eller känner sig självgående. I sammanhanget bör dock påminnas om den respondent som uppgav att hen "suttit med sitt krig" för att komma ut och därmed inte utnyttjat de chanser som finns, däribland att skaffa en stödperson.

Denne respondents svar kan ses i ljuset av önskemål framförda av andra respondenter, att en stödperson skulle kunna hjälpa den intagne att skriva ner och formulera problem eller klagomål till t.ex. IVO eller Patientnämnden. Likaså synpunkterna att det vore bra om stödpersonerna vet alla myndigheter en kan vända sig till.

Respondenternas synpunkter bör även ses i ljuset av det som stödpersoner själva framfört, d.v.s. önskemål om utbildning i de regelverk som styr tvångsvården. Kartläggningen visar att den intagnes mänskliga rättigheter varken uppmärksammas i grundutbildning eller utbildningsmaterial. Det är positivt att flera Patientnämnder erbjuder utbildning om innebörden av tvångsåtgärder till stödpersonerna som kan bidra med förståelse för den person som är intagen i tvångsvården och olika tvångsåtgärder som kan förekomma. Sådana utbildningar tillhandahålls dock inte av alla patientnämnder. Det är därtill viktigt att påminna om att svenska lagar ska läsas i ljuset av Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter varför avsaknaden av detta perspektiv är än mer allvarligt.

- Det finns således skäl för Patientnämnder att överväga i vilken utsträckning stödpersoner ska kunna erbjudas vidareutbildning i vilka rättigheter som omgärdar personer som är intagna i svensk tvångsvård och var den enskilde kan vända sig för att klaga.

Civil Rights Defenders och de organisationer som ingår i projektets expertgrupp vill framhålla att vi, efter intervjuerna med både stödpersoner och intagna, är än mer övertygade om att utbildning i de lagar och de mänskliga rättigheter som omgärdar en intagen person i tvångsvård skulle bidra till att stödpersoners stöd till intagna skulle utvecklas än bättre på det sätt som respondenterna önskar. Här bör även påminnas om att expertgruppen består av representanter för personer som har egen erfarenhet av tvångsvård.

Vad gäller utbildning till stödpersoner vill vi även understryka intagnas önskemål om att stödpersonen bör få mer information om förhållandena inne på tvångsvårdsinstitutionen samt även komma på besök och se hur det fungerar på själva avdelningen. Om stödpersonen därtill besitter grundläggande kunskap om vilka rättigheter och skyldigheter intagna och vårdgivare har, bör stödpersonen kunna bli en än bättre samtalspartner för den intagne.

Stödpersonerna som medverkade i ovan beskriven workshop framförde att de var osäkra på vad de får göra och inte samt huruvida de får vara med på vårdplaneringsmöten. Sådan kunskap är viktig för att stödpersoner ska kunna bli ett än bättre stöd för den intagne.

- Det finns således skäl för Patientnämnderna att överväga obligatorisk utbildning om vad en stödperson får göra och inte, samt under vilka förutsättningar stödpersoner får medverka eller agera i olika sammanhang.

Under workshopen med stödpersoner lyftes studiecirkel som ett bra sätt att lära sig mer om mänskliga rättigheter – där kan man få nytta av andra stödpersoners erfarenheter. Man kan t ex ses/ses digitalt och diskutera ett studiematerial, såsom Inlåstas rättigheter-häftet. Det nämndes att det vore bra att få information om olika sätt som intagna upplever vården, samt om hur stödpersoner kan gå vidare när deras intagna upplever att en situation inte gått till på rätt sätt.

- Ytterligare en åtgärd vilken bör övervägas är se över och utveckla samarbetsmöjligheter, lokalt och regionalt, med aktörer som arbetar för stödpersoner däribland RFS vilka kan bidra till forum där önskat erfarenhetsutbyte kan ske.

Avslutningsvis vill Civil Rights Defenders och de organisationer som ingår i projektets expertgrupp framhålla vad som framgår av intervjuerna med enskilda personer inom tvångsvård är även att coronapandemin har gett upphov till nya utmaningar. Det finns ett behov av att se över och stärka möjligheterna för enskilda att kunna delta i digitala möten, med stödpersoner och andra relevanta parter, när besöksmöjligheterna begränsas såsom med anledning av de utdragna pandemirestriktionerna. Lösningar för digitala möten bör övervägas som sätt att minska den negativa isoleringen från omvärlden.

- Med hänvisning till de enskildas önskemål finns skäl för Patientnämnderna att vidare se över på vilket sätt enskilda kan ha praktisk kontakt med sin stödperson och hur alternativa mötesformer kan etableras och utvecklas.

Civil Rights Defenders välkomnar initiativ som bidrar till att personer intagna i svensk tvångsvård i högre utsträckning får sina mänskliga rättigheter tillgodosedda. Det är självfallet inte en stödpersons uppdrag att verka för detta, men kunskap kan ge trygghet och i den mån en stödperson vill kunna bidra till att patienter framför synpunkter på vården är vår övertygelse att detta gynnar såväl stödpersonen i sitt uppdrag som situationen för den som är intagen. Civil Rights Defenders ställer vår expertis om mänskliga rättigheter till förfogande och bistår med glädje såväl patientnämnder som enskilda stödpersoner med utbildning i intagnas mänskliga rättigheter och eller var de kan vända sig med synpunkter.

KÄLLFÖRTECKNING

Underlag från patientnämnderna

Blekinge Patientnämnd, Patientnämnden Blekinge, dokumentnummer 2017/00029–2, 2017-01-10

Dalarna Patientnämnd: Verksamhetsplan 2020–2022 inkl. bilagor, 2019.

Gotland Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2018; Protokoll 10 dec 2019; Informationsmaterial, Vill du bli stödperson; Informationsmaterial, Vill du ha stödperson.

Gävleborg Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2018.

Halland Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2018.

Jämtland Patientnämnd: Årsberättelse 2018; Stödpersonsfolder.

Jönköping Patientnämnd: Årsrapport för patientnämnden 2018 respektive 2019.

Kalmar Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2018.

Skriftligt material till stödperson: Region Jönköpings län, Den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningens historia i korthet, 2014-11-09; Den svenska rättspsykiatriens utvecklingshistoria i korthet, 2014-11-09; De vanligaste psykiska sjukdomarna – utbildningsmaterial till dig som stödperson, 2014-11-09;

Kronoberg Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2018.

Norrboten Patientnämnd: Årsberättelse 2018; Patientnämndens plan 2019–2021.

Patientnämndernas nationella tjänstemannanätverk, *Nationell handbok för stödpersonsverksamhet*, 2018-10-02.

Skåne Patientnämnd: Årsberättelse 2018; Årsberättelse 2019; Verksamhetsberättelse augusti 2019.

Stockholm Patientnämnd: Stödperson Årsrapport 2017; Stödperson Verksamhetsberättelse 2019; Patientnämnden summerar 2019.

Södermanland Patientnämnd: Verksamhetsplan 2020–2022 Gemensamma patientnämnden; Granskningsrapport för patientnämnden år 2017.

Uppsala Patientnämnd: *Årsredovisning 2017*.

Värmland Patientnämnd: Årsredovisning 2017: Årsredovisning 2018

Västerbotten Patientnämnd: Rapport granskning år 2018 av patientnämnden.

Västernorrland Patientnämnd: Delårsrapportering Patientnämnden Etiska nämnden 2019; Informationsblad till dig som har kontaktat patientnämnden; Affisch stödperson (april 2012)

Västmanland Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2017.

Västra Götaland Patientnämnd: *Årsredovisning 2018*.

Örebro Patientnämnd: Verksamhetsberättelse 2019; Broschyr Att vara stödperson; Broschyr Vill du ha en stödperson.

Östergötland Patientnämnd: Årsrapport Patientnämnden 2017 respektive 2018.

Annat underlag

Canow, Isabella, *Under samma tak, men på olika plan: Reflektioner om det mångkulturella samhället: kultur, etnicitet, religion...* (RFS, 2007).

Riksförbundet för frivilliga samhällsarbetare (RFS): *Stödperson – en viktig kugge (2002); Studiematerial för frivilliga samhällsarbetare – Ett utbildningsmaterial om lagreglerade frivilliguppdrag (2016)*.

Sveriges kommuner och Regioner (SKR) & NSPH, *Psykiatrisk tvångsvård – Information till dig som vårdas enligt lagen om psykiatrisk tvångsvård (2014)*.

BILAGA: ANTAL STÖDPERSONER

	Patientnämnd	Stödpersoner / Stödpersonsförordnande		År
1	Blekinge		11	Besked per mail, 11 förordnanden under 2019.
2	Dalarna	54	84	Besked per mail, avser 2019
3	Gotland	7		Besked per mail, maj 2020.
4	Gävleborg	14	15	År 2018
5	Halland		16	Antal förordnanden 2018
6	Jämtland	8	22	8 nyrekryterade 2018.
7	Jönköping	9	21	År 2018
8	Kalmar	19	12	Besked per mail, avser maj 2020.
9	Kronoberg	25	56	Besked per mail, avser april 2020.
10	Norrbottnen		55	Pågående stödpersonsuppdrag. Besked per mail, avser maj 2020.
11	Skåne	58	144	År 2019
12	Stockholm	180	242	Av stödpersonerna har 120 pågående uppdrag. År 2018.
13	Södermanland	25-27	66	Januari 2018.
14	Uppsala	15	17	Årsskiftet 2017/18
15	Värmland	9-11	10-13	Uppdragen pendlat under 2018
16	Västerbotten		36/47	December 2019 respektive februari 2020.
17	Västernorrland	30	47	Besked per mail, avser mars 2020.
18	Västmanland	29	56	År 2017
19	Västra Götaland	79	97	År 2018
20	Örebro		11	År 2019
21	Östergötland	26	55	År 2018.
	Totalt:	587	1084	